

СІОНІСТСЬКО-СОЦІАЛІСТИЧНИЙ РУХ В УКРАЇНСЬКИХ ГУБЕРНІЯХ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. відбувалася політизація єврейського національного руху в Російській імперії, що проявилось в створенні юдейських політичних груп і партій. Важливе значення для перспектив розвитку євреїв мало створення в 1897 р. у Базелі Союзу сіоністів. Сіоністський рух поширився в романівській Росії. Майже водночас стали формуватися організації сіоністсько-соціалістичного напрямку. Останні в своїй діяльності прагнули поєднати завдання національного та соціального визволення. В добу першої російської революції утворилися Сіоністсько-соціалістична робітничка партія «Поалей Ціон», Єврейська соціал-демократична робітничка партія «Поалей Ціон», Соціалістична єврейська робітничка партія та інші, що користувалися популярністю серед єврейства Наддніпрянської України. Між сіоністами-сіоністами не бракувало суперечностей, проте головне, що їх об'єднувало, була вимога відновлення Єврейської держави в Палестині або в іншому місті, де юдеї склали б більшість населення, і побудова там у майбутньому соціалістичного суспільства. Водночас сіоністсько-соціалістичні партії відстоювали політичні, зокрема, національні права євреїв у діаспорі, в українських губерніях Російської імперії. Значних успіхів вони здобули в організації професійних спілок і відстоюванні економічних і соціальних інтересів єврейського робітництва. Сіоністи-соціалісти вели ідейну боротьбу з консервативно-монархічними організаціями та створювали загони самооборони для протидії чорносотенним погромникам. Ставлення до сіоністського руху в російському суспільстві було неоднозначним. Урядові кола побоювалися зростання національної свідомості юдеїв і тому протидіяли сіонізму. Соціалістичні партії, особливо РСДРП і єврейський соціал-демократичний Бунд, побачили в сіоністсько-соціалістичних групах і партіях конкурентів, тому гостро їх критикували. У відповідь, сіоністи-соціалісти вели з ними ідейну боротьбу. Під їхнім впливом бундівці стали послідовніше відстоювати інтереси юдеїв, особливо національні.

Ключові слова: сіонізм, сіоністи-соціалісти, Сіоністсько-соціалістична робітничка партія «Поалей Ціон», Єврейська соціал-демократична робітничка партія «Поалей Ціон», Соціалістична єврейська робітничка партія, Бунд.

Українські землі в різні періоди історії складали національно-державну територію, проте більшу частину свого історичного часу перебували в складі чужих держав. Представники останніх здійснювали політику, спрямовану на забезпечення власних інтересів. Відтак, населення, що проживало на цих теренах у різні періоди, переважно українці, а також євреї, поляки, кримські татари та ін. ставали об'єктом державної політики. Таким було становище пригноблених націй у добу Російської імперії. Політика останньої щодо євреїв мала дискримінаційний характер. У відповідь, юдеї з законослухняних громадян перетворювалися на активних супро-

тивників цієї держави. Зокрема, вони брали найактивнішу участь у соціалістичному русі в романівській Росії.

Виникнення та діяльність сіоністсько-соціалістичних гуртків і партій в українських губерніях уже вивчалися вченими. У працях Ш. Авінері, Е. Барнаві та С. Фрідлендера, О. Будніцького, В. Гури, Ф. Канделя, І. Маора, О. Наймана, І. Погребінської та ін. істориків з'ясовані окремі аспекти проблеми. Однак, вона поки що не стала предметом спеціального дослідження. Тому, метою цієї статті є охарактеризувати роль сіоністсько-соціалістичних груп та партій у соціалістичному русі в українських губерніях Російської імперії в 1890-ті – 1900-ті рр.

Літо-осінь 1897 р. стали пам'ятними в історії єврейського народу; майже водночас відбулися події, які окреслили два альтернативних шляхи розв'язання єврейського питання – поза та всередині діаспори [13, с.5]. Наприкінці серпня у Базелі відбувся Перший сіоністський конгрес, який згуртував усі палестинофільські угруповання та створив «Союз сіоністів». Останній, як зазначалося в статуті, «прагне створити в Палестині, з дозволу урядів відповідних держав, забезпечений публічним правом прихисток для єврейського народу, з метою відродження його на давній його історичній батьківщині» [24, с.64]. Попри незмінні супутники всякої великої справи – зневіру та труднощі, було покладено початок боротьби за відновлення Єврейської держави. Саме з нею сіоністи пов'язували надії на розв'язання єврейського національного питання.

Друга подія відбулася в м. Вільно у жовтні 1897 р., коли представники юдейських соціалістичних груп заснували Загальний єврейський робітничий союз у Литві, Польщі та Росії (Бунд) – першу єврейську національну партію в Російській імперії [13, с.5]. Бундівці мали на меті шляхом участі в загальноросійському революційному соціалістичному русі добитись соціального і національного визволення юдеїв у країні проживання. Бунд перетворився на впливову марксистську партію, проте дуже швидко стикнувся з конкуренцією з боку сіоністсько-соціалістичних груп.

Розвиток сіоністсько-соціалістичного руху юдеїв в Російській імперії на межі XIX і XX ст. проходив під впливом зросту їхньої національної свідомості та поширення духовних та ідейно-політичних учень, але найбільше – сіонізму. Побутує розповсюджене уявлення, що останній – це рух європейських євреїв кінця XIX ст., який спрямовувався на створення єврейської батьківщини й «здебільшого був наслідком антисемітизму» [26, с.628-629]. Проте переконливою виглядає точка зору українського дослідника С. Кальяна, який вважає таке лінійне пояснення не відповідним дійсності. Він стверджує, що сіонізм став наслідком складної взаємодії низки чинників, які зумовили синергетичний ефект зростання національної свідомості єврейства та спричинили його стрімку політизацію [22, с.9-10]. Сіонізм, власне, й був одним із виявів політизації юдеїв.

Майже одночасно з появою сіонізму в його середовищі відбувалася ідейна диференціація, яка загалом відбивала соціальну та політичну неоднорідність єврейського суспільства. З'явилися

спроби поєднати ідеї національного визволення та соціальної емансипації. Ідеологом і піонером соціалістичного сіонізму євреїв був Н. Сиркін, який у 1898 р. опублікував статтю «Єврейське питання і соціалістична єврейська держава», яка стала маніфестом соціалістичного сіонізму [18]. У своїх працях він обґрунтував взаємозв'язок між соціалізмом і національно-визвольною боротьбою юдеїв, побудовою єврейської держави [12, с.194].

Думка про поєднання соціалізму та сіонізму поступово знаходила прихильників у єврейському суспільстві. Починаючи з 1899 р. стали діяти гуртки «Поалеї Ціон» («Робітники Сіону») та інші групи, члени яких підтримували сіоністсько-соціалістичні ідеї. Вони проводили конференції, дискусії на яких сприяли кристалізації їхніх поглядів [24, с.50-51; 35, с.459; 27, с.461]. І хоча ці осередки ще не були ідейно та організаційно згуртованими, проте вони поступово знаходили прихильників серед єврейських робітників.

Поява сіоністських організацій у Російській імперії з осторогою сприйнята правлячими колами. Тривога посилилася після того, коли вони помітили поєднання сіоністської програми з соціалістичними ідеями. В секретному циркулярі Департаменту поліції МВС (червень 1903 р.) повідомлялося, що сіоністські групи відклали на майбутнє переселення юдеїв у Палестину. Воднораз, вони зосередилися на протидії політиці асиміляції та на розвитку єврейської національної ідеї. Тому урядовий циркуляр забороняв будь-яку сіоністську діяльність в імперії [30, с.64-66]. Такі заходи влади підштовхували сіоністів до нелегальної діяльності.

Уже перші акції сіоністів-соціалістів викликали різке неприйняття Бунду. Вже на його V з'їзді (червень 1903 р.) зазначалося на необхідності «боротися проти сіонізму в усіх його течіях і відтінках» [24, с.64]. У доповіді ЦК Амстердамському конгресу II Інтернаціоналу (1904 р.) повідомлялося, що Бунд повів проти них «систематичну агітацію в пресі, відозвах і на зборах» [24, с.51]. У диференціації сіонізму, появи різних течій, зокрема сіоністсько-соціалістичних, бундівці вбачали «розклад сіонізму». Вони стверджували, що сіоністсько-соціалістичні течії «успіху серед єврейських робітників не мають і мати не можуть», оскільки ті свідомі й можуть під «ноювою шкірою сіонізму ясно розрізнити його старий, реакційний і буржуазний зміст» [24, с.51]. Воднораз, Бунд вимушений був визнати, що в окремих містах Російської імперії виникли організації «Поалеї Ціон». Однак при цьому в доповіді робилися всілякі застереження: «насадили в деяких містах Росії групи, надавши їм, за прикладом революційних організацій, звичну назву «комітетів» і розпочали гру в революцію, але це лише одна мішура; насправді ці «комітети» складаються з націоналістично налаштованих напівінтелігентів і ведуть за собою пару десятків абсолютно несвідомих робітників» [24, с.51]. Зрозуміло, що Бунд не став би приділяти стільки уваги «нікчемним групам», якби не побачив у них реальних конкурентів у боротьбі за владу на єврейській пролетаріат.

Діячі російської соціал-демократії також негативно зреагували на діяльність сіоністських груп. Лідери РСДРП використовували

критику сіонізму для додаткової дискредитації Бунду. При цьому їхні публікації в «Іскре» інколи були співзвучними з заявами російських шовіністів. Так, В. Ленін уважав сіоністську ідею хибною та реакційною за своєю сутністю й звертав увагу на сіоністські «витівки Бунду», а Г. Плеханов іменував бундівців «непослідовними сіоністами» та приписував їм бажання «утвердити Сіон не в Палестині, а в межах російської держави» [30, с.72]. Звісно, такі твердження були далекими від істини й засвідчували про існування «точок напрути» між російськими марксистами та сіоністами. Останні, особливо представники «пролетарського сіонізму», виступали конкурентами РСДРП за вплив на єврейський робітничий клас.

Тим часом, сіоністсько-соціалістичний рух зростав і в 1905-1907 рр. виникла вже низка партій, які його репрезентували – ССРП «ПЦ», ЄСДРП «ПЦ», СЕРП та ін. Вони наприкінці доби революції разом, за своєю чисельністю і впливом, вже переважали Бунд. Усіх їх поєднувало те, що шлях до соціального та національного визволення юдейського робітничого класу вони пов'язували з відновленням Єврейської держави. Водночас сіоністи-соціалісти відстоювали соціально-економічні та національні права юдеїв в Російській імперії. Попри недостатній рівень дослідження історії сіоністських соціалістичних партій, у науковій літературі зазначається, що в Україні їхні організації були чисельнішими, краще організованими і діяли успішніше, ніж в інших регіонах Російської імперії [16, с.13].

Серед партій сіоністсько-соціалістичного напрямку найпершою зорганізувалась ССРП. Після низки організаційних заходів наприкінці грудня 1904 р. в Одесі було скликано установчу конференцію, яка, внаслідок арештів, завершила свою роботу лише в лютому 1905 р. Обраний Центральний комітет партії перебував у м. Вільно. Партія проголосила головним завданням єврейського пролетаріату територіалізм – боротьбу за створення Єврейської держави в Палестині або тимчасово в іншому місті, де євреї склали б більшість і проживали компактно [24, с.181-183; 28, с.553]. Водночас ССРП мала на меті революційними методами відстоювати політичні, національні та економічні права єврейського пролетаріату в діаспорі. В губерніях створювалися районні комітети. Передбачалося також створити обласні комітети, що мали б об'єднати низку губерній, наприклад Південно-західного краю [2, арк.123].

Одним із лідерів партії був Н. Сиркін, який у 1905-1907 рр. проживав у Вільно [28, с.553; 2, арк.123]. Він уважав, що партія повинна обстоювати економічні інтереси єврейських робітників у тій країні, де вони проживають, але її політикою має стати побудова соціалістичної Єврейської держави [28, с.553].

У добу Першої російської революції осередки ССРП діяли в усіх губерніях підросійської України. Попри те, що в джерелах та науковій літературі автори користувалися дещо загальною назвою «Паолей Ціон» (різниця між партійними організаціями сіоністів-соціалістів не вказували не лише «фахівці» з жандармських установ, але, подеколи, не відзначають і дослідники [25, с.27; 20, с.37, 44, 54]) можемо говорити про діяльність ССРП у Волинській (міста Житомир,

Рівне, Острог, Шепетівка, Заславль, посад Сарни, м-ко Радзивилів) [2, арк.22, 23 зв., 35, 23, 40, 45, 99, 123; 4, арк.506.], Київській (міста Київ, Бердичів, Черкаси) [2, арк.15, 25, 29, 54, 55, 107-108.], Подільській (міста Кам'янець-Подільський, Вінниця, Літин, Хмільник) [7, арк.2, 4, 36; 20, с.37, 44, 54], Чернігівській (Чернігів, Ніжин) [2, арк.4, 21, 38, 39, 66, 84, 107-108], Полтавській (Полтава, Ромни) [2, арк.37], Катеринославській, Херсонській [28, с.554], Таврійській [28, с.554; 25, с.27] губерніях. Про зростання авторитету ССРП серед єврейських робітників засвідчувало те, що на середину 1906 р. вона нараховувала понад 24 тис. членів, об'єднаних у організаціях 120 міст Російської імперії та за кордоном [28, с.553-554].

В умовах розгортання консервативно-монархічного руху в Російській імперії в період спаду революції та наступу реакції, ССРП стала на захист єврейського народу, який став об'єктом нападок чорносотенців. Вона видавала брошури та листівки, звернені до селян, в яких розтлумачувала їм облудність чорносотенної пропаганди. Організації ССРП активно діяли на Волині, де консервативно-монархічний рух очолював Почаївський «союз русского народа». Тому рівненська організація сіоністів-соціалістів видрукувала два видання брошури «Кто устраивает еврейские погромы?» а також листівку «Братья крестьяне, люди русские!» [3, арк.36, 36 об.]. В останній критикувалися чорносотенці, які видавали себе за дбайливців селян, а насправді, як стверджували сіоністи-соціалісти, були «вовками в овечій шкурі». Консервативно-монархічні друковані органи – «Почаевские известия», «Вольнская жизнь», «Вече», «Киевлянин» та інші ССРП називала «брудними листками», «наклепницькими та підлими органами». Сіоністи-соціалісти закликали селян до непокори владі та безоплатного поділу поміщицьких земель [3, арк.36, 36 об.]. Останню прокламацію вони видрукували 20 тис. накладом і в другій половині 1907 р. поширювали у селах Горинці, Тилявка, м-ку Катербург Кременецького та м-ку Клевань Рівненського повіту [3, арк.177, 189, 231, 259, 265.].

Ще одним важливим напрямком роботи партії була протидія консервативно-монархічним організаціям. Для протистояння чорносотенним погромом ССРП створювала загони самооборони. Про це повідомляв начальник Київського охоронного відділення ротмістр О. Єрьомін. 29 червня 1906 р. він рапортував про створення сіоністами-соціалістами організації єврейської самооборони у містечку Тальне Уманського повіту Київської губернії. До її складу входило близько 30 осіб єврейської молоді на чолі з фотграфом Безброжем. «Останній, як голова «самооборони», – зазначав жандарм, – керує діяльністю бойової дружини, здобуває бойові засоби, завідує складами зброї і водночас веде агітацію як серед населення містечка Тальне, так і в навколишніх населених пунктах» [8, л.24-25; 33, с.97]. Така діяльність соціалістів-сіоністів викликала неабияке занепокоєння.

Значну увагу сіонісько-соціалістичні організації приділяли захисту економічних інтересів єврейських робітників, а, відтак, організації професійних спілок. Уже з кінця 1905 р. ССРП брала

активну участь у створенні таких організацій. Вона виступала за їхній безпартійний статус і перебування на ґрунті класової боротьби [24, с.185].

Прикладом роботи ССРП з організації профспілок може слугувати м. Житомир. У перехопленому жандармами листі до особи на ім'я «Михайло» (згодом з'ясували, що під псевдонімом приховувався І. Рашкес – представник районного комітету [4, арк.69]) повідомлялося про відрядження в організацію ССРП партійця. Висловлювалися сподівання, що він зможе принести велику користь у справі розгортання профспілкового руху та візьметься за організацію прикажчиків [2, арк.23]. Така увага до профспілкового руху пояснювалася тим, що в липні 1907 р. очікувалися засідання з'їзду профспілок Росії, на якому ССРП сподівалася отримати представництво. Певні підстави для оптимізму вже були; адресант повідомляв, що на Мінській профспілковій конференції «були присутні всі наші» та один соціал-демократ (автор не зазначав який саме – єврейський чи російський), а «на конференції друкарів наших було 4 м[андати]» [2, арк.23]. У зв'язку з грандіозним провалом у Варшаві, для ССРП існувала небезпека втратити представництво на з'їзді від тамтешніх профспілок. Тому великі сподівання покладалися на житомирських сіоністів-соціалістів. «Отримати [представництво] можемо лише на з'їзді, але ви розумієте, що для цього повинні бути там представлені (підкреслено автором листа – О.Ф.). У нас дуже мало міст, де є спілки з таким числом членів. На Житомир ми повинні звернути особливу увагу» [2, арк.23], – резюмував автор.

І справді, робота житомирських сіоністів-соціалістів у цьому напрямку помітно активізувалася. За даними тимчасово виконуючого обов'язки начальника Волинського ГЖУ ротмістра Стрекаловського, вони вели посилену роботу з організації професійних спілок [2, арк.123]. Ініціативу проведення міської конференції спілки прикажчиків взяв на себе той же «Михайло» – І. Рашкес. Проте її засідання сполохала поліція [2, арк. 123]. Зазначена спілка була не єдиною профспілковою організацією у місті; «для зорганізованих с-с-івських професійних спілок очікувався приїзд спеціаліста» [2, арк.123]. Воднораз, щоб у жандармського керівництва не склалося хибне уявлення про недостатньо активну діяльність його волинських підлеглих, Стрекаловський застерігав: «Загалом діяльність організації в Житомирі дуже слабка та діячі с-с дрібні» [2, арк.123 зв.].

Охранці вдалося перехопити записку від «Комісії по професійним спілкам при Київському районі ССРП», надіслану в вересні 1907 р. 18-літній міщанці М. Каганер у м. Ніжин Чернігівської губернії та адресованій ніжинським сіоністам-соціалістам. Вона розпочиналася дещо пафосно «Товариші. Наближається зїзд представників від професійних спілок, де організований пролетаріат здійснить огляд своїх фізичних та духовних сил» [2, арк.107-108]. Далі зазначалося, що кожна соціал-демократична організація відчуває обов'язок вести пролетаріат шляхом його визволення через свідоме його згуртування в професійні спілки [2, арк.107-108]. З метою здійснення огляду сил

та детального знайомства з перебігом профспілкового руху в районі пропонувався опитувальний лист із 20 запитань. Відповіді на запитання про назву профспілки, як вона давно існує? З чіткої ініціативи заснована, легальна чи ні й чому? Скільки осіб зайнято у цій професії та скільки з них членів профспілки? Скільки з них сіоністів-соціалістів? Скільки членів інших партій? та інші дозволяли скласти цілісну картину про стан профспілкового руху в регіоні [2, арк.107-108]. Отже, профспілкова активність ССРП засвідчувала про її активну роботу з захисту інтересів єврейських робітників.

Ідея поєднання соціалістичного і сіоністського вчень знайшла розвиток у працях уродженця м. Золотоноша Полтавської губернії, ідейного організатора та керівника руху «Поалей Ціон» Б. Борохова [19]. Єврейський дослідник Ш. Авінері кваліфікував теоретичні підходи цього діяча як «сіоністський марксизм» [12, с.200]. А учасник цього руху в українських губерніях Російської імперії, згодом другим президент держави Ізраїль, І. Бен Цві зазначав, що ідейні шукання Б. Борохова перебували на перехресті між російською соціал-демократичною газетою «Искра» та єврейськими національними ученнями духовного сіонізму «Бней моше» та палестинофільства «Ховевей Ціон» [9, с.278].

Саме з Б. Бороховим пов'язана Єврейська соціал-демократична робітничка партія «Поалей Ціон». Вона виникла в серпні 1905 р. на основі сіоністських гуртків [27, с.461-462]. Проте, вже у грудні того ж року на конференції партійних організацій Київської, Волинської, Подільської і Бессарабської губерній у Бердичеві відбувся розкол. Він зумовлювався різним ставленням партійців до національного питання в діаспорі. Ортодокси на чолі з Б. Бороховим головну увагу приділяли сіонізму і вважали другорядним питання про національну автономію в голусі – поза «землею предків». Натомість, партійна меншість уважала, що створення Єврейської держави – то віддалена перспектива. Тому слід добиватися відстоювання національних прав і, зокрема, автономії в діаспорі. На бердичівській конференції меншість вийшла з партії та незабаром заснувала ССРП [21, с.460]. Звісно, це підірвало сили партії, але вже у серпні 1906 р. вона нараховувала близько 16 тис. членів. Значна частина партійних організацій зосереджувалася в українських губерніях Російської імперії [27, с.461-462; 5, арк.5; 6, арк.281, 288 зв.; 7, арк.24, 36].

Для розробки ідейно-теоретичних та практичних питань, ЄСДРП «ПЦ» видавала низку газет та журналів російською мовою та на їдиш в Україні, Польщі та Литві [27, с.462]. Партія брала активну участь у революційному русі та в організації груп самооборони проти чорносотенців. Членами останніх було понад 8 тис. активістів, близько 100 з яких загинули під час погромів [24, с.188].

Одночасно тривала розробка теоретичних засад партії. Проте ідейне та організаційне оформлення ЄСДРП «ПЦ» відбулося лише на другому з'їзді партії, що проходив у Кракові на початку доби реакції, 20-29 липня 1907 р. [27, с.462]. Там була прийнята програма партії. Головна вимога програми-мінімум передбачала досягнення територіальної автономії на демократичних засадах у

Палестині. Єврейські соціал-демократи стверджували, що реалізація сіонізму можлива лише шляхом класової боротьби і демократизації суспільства в діаспорі та в Палестині. Тому завданням сіоністського руху проголошувалось планомірне регулювання стихійного руху євреїв у Палестину і організація там Єврейської держави – «національно-політичної автономії». Максимальна частина програми передбачала усупільнення засобів виробництва і облаштування суспільства на соціалістичних засадах шляхом класової боротьби єврейського пролетаріату в лавах міжнародної соціал-демократії [27, с.462]. Про відданість партії інтернаціональним принципам свідчило гасло, яке друкувалось на її виданнях – «пролетарі всіх націй, об'єднуйтеся!» [5, арк.1-25].

З'їзд завершив організаційне оформлення партії, обравши ЦК та Партійну раду. По його закінченні, Центральний комітет звернувся до партійців із циркулярним листом, у якому повідомляв головні результати роботи. У ньому зазначалося: «ми вступаємо в нову стадію нашого партійного життя, нині, коли з новими силами, посвіжілі та оновлені ми йдемо на єврейську вулицю» [5, арк.15]. Проте такий оптимізм дуже швидко знівельоваа реакція, вплив якої вкрай негативно позначився на діяльності партії.

Частина соціалістів-сіоністів, які вийшли з ЄСДРП «ПЦ», об'єдналися з просерівським крилом організації «Відродження» і створили Соціалістичну єврейську робітничу партію (СЕРП). Серед організаторів партії були діячі, пов'язані з російською Партією соціалістів-революціонерів – Х. Житловський і М. Ратнер [29, с.573]. Що могло приваблювати сіоністів-соціалістів у неонародницькій ідеології? Насамперед – це соціальна доктрина. Неонародники у своїх теоретичних положеннях, опираючись на праці К. Маркса, М. Чернішевського, К. Каутського та інших філософів, здійснювали поділ суспільства на класи виходячи не з власності на засоби виробництва (як це робили соціал-демократи), а на підставі розподілу національного продукту. Тому ті, хто отримували свою частку доходу на основі трудової участі у процесі виробництва – а це робітники, ремісники та селяни – зараховувались есерами до «робочих мас міста та села» [11, с.14, 25]. Таке розуміння «робочого класу» більше відповідало структурі єврейського пролетаріату, який складався переважно з робітників ремісничих майстерень та невеликих фабрично-заводських підприємств, прикажчиків торгових закладів. Проте дрібні власники цих підприємств зараховувались соціал-демократами до «дрібнобуржуазії». Другою підставою активної співпраці СЕРП та ПСР було більш толерантне ставлення останньої до національного питання та до національних соціалістичних партій.

СЕРП утворилась у квітні 1906 р. на I-му з'їзді, який обрав ЦК та прийняв програму [29, с.573]. Остання ґрунтувалася на трьох головних принципах: соціалізм як кінцева мета єврейського робітничого руху, революційна боротьба проти самодержавства та територіалізм – створення самостійної Єврейської держави в Палестині. Водночас, члени СЕРП уважали, що ідея створення держави – це далека перспектива. Тому для розв'язання єврейського

питання необхідно добиватися перетворення Росії в федеративну державу різних націй і визнання євреїв однією з них. Кожна нація мала обирати екстериторіальний представницький орган – сейм (саме тому членів СЄРП ще називали «сеймівцями»), який би став вищим органом не лише в питаннях культури, але й загалом внутрішнього життя [35, с.460].

Партійні організації сеймівців зосереджувалися переважно в південних та південно-західних регіонах романівської імперії, зокрема в Харкові, Павлограді, Черкасах, Катеринославі, Маріуполі, Могилеві-Подільському та інших містах і нараховували восени 1906 р. 15-16 тис. членів [24, с.191; 29, с.573]. Не зважаючи на репресії, осередки СЄРП продовжували діяти в середині 1908 р. [34, с.31].

Сеймівці брали активну участь в профспілковому русі; за даними В. Кривенького під їх впливом перебувало 25 профспілок. Організації партії здійснювали керівництво страйковою боротьбою єврейських робітників, внаслідок чого добилися скорочення тривалості робочого дня та підвищення заробітної плати. У загонах самооборони партії налічувалось 8 тис членів [29, с.573].

Показовою була діяльність СЄРП у м. Житомирі. За агентурними даними охранки по Волинській губернії, отриманими у листопаді 1907 р., організація лише нещодавно зорганізувалась. Її очолював, очевидно, член ЦК «Зерибовель» (можливо І. Зерубавел-Левітан [9, с.285]), а членами були акушерка Глікман і гімназист Резник. Негайно після створення організація спрямувала свою діяльність на заснування професійних спілок. Внаслідок цього утворився союз каретників і ковалів. Крім того, оскільки в сіоністів-соціалістів не було професіонала, який би працював серед прикажчиків, сеймівці здійснювали пропаганду серед них [3, арк.33-33 зв.].

Отже, сіоністсько-соціалістичні партії, зорганізувавшись у період революції 1905–1907 рр., набули значного поширення серед євреїв в українських губерніях. Вони займалися виробленням ідейно-програмних засад, утворювали партійні осередки, провадили агітаційно-пропагандистську діяльність. Беручи участь у профспілковому русі, ці партії заступали соціальні та економічні права співплемінників, а створюючи загони самооборони – вони захищали саме життя їхнє перед небезпекою чорносотенних погромів. Сіоністи-соціалісти поширювали серед єврейства ідею відновлення Єврейської держави. Останню вони бачили в майбутньому збудованою на засадах соціалізму.

У середовищі прихильників соціалістичного сіонізму не бракувало й суперечностей. І. Бен Цві зазначав, що останні стосувались ставлення до політичної боротьби в діаспорі, мовної проблеми, питання про місце відновлення Єврейської держави, адже Палестина розглядалася як один із можливих варіантів. Дискусії велися стосовно різних аспектів соціалістичного світогляду й інших питань [9, с.282-283]. Водночас усіх прихильників соціалістичного сіонізму об'єднувало бажання поєднати ідеї соціального і національного визволення. Крім того сіоністи-соціалісти піддавали нещадній критиці Бунд за, як вони вважали, недостатньо

послідовне відстоювання інтересів юдейського пролетаріату, а РСДРП – за асиміляторські тенденції у ставленні до єврейського робітничого класу [23, с.227].

Цікаво поглянути на форми та способи спілкування сіоністів-соціалістів з російськими соціал-демократами та бундівцями під кутом історичної антропології. Комунікація між ними мала своєрідний символічний код, який засвідчував, що вона часто набувала образливого характеру. Індикаторами «образ» для adeptів соціалістичних партій можуть слугувати слова «дрібнобуржуазний», «буржуазний», «націоналістичний». Ними, як засвідчують джерела, користувалися і бундівці, і російські соціал-демократи, і сіоністи-соціалісти. Так, наприклад, у резолюції з'їзду ССРП «Про Бунд» зазначалося, що він сприйняв ідеологію «абстрактного соціалізму», «пройнявся буржуазно-асиміляторськими ідеалами», не опирається «на інтереси єврейського пролетаріату в усій їх конкретній повноті». Відтак, робився висновок, що «Бунд таким чином утруднює подальший рух єврейського пролетаріату шляхом звільнення від класового та національного гніту» [24, с.374]. Щодо РСДРП стверджувалося, що вона у своєму прагненні об'єднати в одній організації різнорідний за національним складом пролетаріат Росії неминуче проймається утилітаризмом і підпорядковує інтереси пролетаріату пригноблених національностей інтересам пролетаріату пануючої нації». Сіоністи-соціалісти визнавали, що існування роз'єднаних соціал-демократичних партій шкодить робітничому рухові. Тому пропонували, щоб РСДРП складалася з самостійних соціал-демократичних організацій, об'єднаних на федеративних підвалинах. Водночас ССРП зазначала, що буде боротися за спроби російських соціал-демократів залучати до своїх лав єврейських робітників і викриватиме «буржуазно-асиміляторську ідеологію єврейської «іскрівської» інтелігенції» [24, с.374-375].

Водночас, опоненти сіоністів-соціалістів не залишалися в боргу. У прийнятій одноголосно VI з'їздом Бунду (жовтень-листопад 1905 р.) резолюції про сіоністсько-соціалістичні фракції в існування останніх вбачалось «прагнення буржуазного сіонізму підпорядкувати своєму впливу за допомогою беззмістовної квазі-соціалістичної ідеології та фразеології єврейські пролетарські маси». Тому з'їзд указав на необхідність «боротьби з сіонізмом в усіх його видах та відтінках» [10, с.650].

Справжня дискусія розгорнулася між російськими соціал-демократами та сіоністами-соціалістами з приводу бажання останніх взяти участь у роботі Штутгартського конгресу II Інтернаціоналу (1907 р.). ЦК РСДРП одноголосно прийняв спеціальну резолюцію, щодо пропозиції сіоністів-соціалістів прилучити їх до складу російської соціал-демократичної делегації. У ній наводилося низка аргументів проти включення. Зокрема зазначалося, що ці партії брали діяльну участь в «планомірній організації єврейського еміграційного руху як засобу радикального розв'язання єврейського питання» й, тим самим, «розбещують свідомість єврейських робітників проповіддю дрібнобуржуазних утопічних ідей» [24, с.363]. На цій під-

ставі сіоністам-соціалістам було відмовлено в задоволенні їхнього прохання. У відповідь ССРП розгорнула справжню кампанію проти російських соціал-демократів. Були зроблені публікації у партійній пресі з закликом організувати широкі збори протесту проти резолюції ЦК РСДРП. Видали також прокламацію «Протест-резолюція», під якою передбачалось збирати підписи. У ній російські марксистки звинувачувались у «безмежній байдужості щодо проблем життя єврейських робітників», стверджувалось, що вони «стають на патріотичну точку зору пануючої нації» та вдаються до «реакційної демагогії», називаючи сіоністів-соціалістів» «дрібною буржуазією». Від ЦК партії вимагалось «апелювати до інтернаціонального конгресу, який не може виключити з рядів соціалістичної армії десятки тисяч робітників, організованих в ССРП» [2, арк.101-101 зв.].

Проте міжпартійна боротьба велась не лише у «верхах». До «ідейних битв» з бундівцями готувались сіоністи-соціалісти містечка Радзивилів Рівненського повіту Волинської губернії. Про це свідчив лист «Анни» до партійного діяча М. Галінського від 19 травня 1907 р. «Почну з головного: читання розпочались у вівторок і, всупереч очікуванням, йдуть чудово» – повідомляла сіоністка-соціалістка [2, арк.40]. Вона зазначала, що гурток поділився на дві групи, по п'ять осіб у кожній, і вже встигли прочитати «Марксизм і єврейський вопрос». Повідомлялося, що зараз же візьмуться за критику «Бунду» [2, арк.40]. Водночас, слабку теоретичну підготовку гуртківців видавало те, що адресант просила з'ясувати М. Галінського «в якому з своїх творів Кадеський (авторка, очевидно, мала на увазі К. Каутського – О.Ф.) відгукується так про походження антисемітизму, бо нам сказали, що нічого подібного немає і не може бути...» [2, арк.40].

У джерелах зафіксовані факти, що засвідчують про гострі дискусії, які точилися між членами Бунду та сіоністами-соціалістами з основних проблем єврейського життя. Так, за агентурними даними охоранки «по організації Бунд і сіоністів-соціалістів», 2 серпня 1908 р. у синагозі містечка Малин Радомишльського повіту Київської губернії відбулося зібрання, в якому брало участь близько 200 осіб. Спочатку виступив оратор сіоністського напрямку. Проте йому стали заперечувати і він покинув зібрання. Після цього виступив місцевий учитель М. Мінькін. «В своїй промові він між іншим говорив, – повідомляв агент, – що нічого їхати в Палестину, а потрібно добиватися політичної свободи тут – для чого необхідно об'єднатись в одне» [1, арк.461 зв.]. Після цього виступав ще один оратор, який приїхав з Бердичева. Ввечері того ж дня знову зібралась в лісі, поблизу Малина. Інформатор повідомляв, що «була молодь, яка належала до організацій «Бунду» і «сіоністів-соціалістів, чисельністю 70 осіб, зокрема й обидва згадані оратори, що говорили промови на ту ж тему, що й у синагозі. Тут же відбулася дискусія між бундівцями та сіоністами-соціалістами» [1, арк.461 зв.]. Зазначені факти засвідчують, що серед юдеїв не було єдності в питаннях про перспективи їхнього життя в діаспорі та Палестині. Частина єврейського населення не погоджувалася з програмними настановами сіоністів-соціалістів.

Постійна критика сіоністсько-соціалістичними політичними партіями програмних засад та практики партійної роботи змушувала бундівців послідовніше відстоювати інтереси єврейських робітників, зокрема й національні. Про це говорив на V з'їзді Бунду один із засновників та ідеологів партії, В. Косовський. Він зазначав, що сіоністи відстоюють національне питання й тому знаходять опору серед юдейського населення. Партійний лідер стверджував: «Ми не можемо не рахуватися з національним питанням і віддати його вирішення сіоністам» [10, с.290]. Через те, під впливом сіоністських, особливо сіоністсько-соціалістичних груп та партій, відбувалася «націоналізація» Бунду; останнього спонукали до більш послідовного відстоювання єврейських національних інтересів.

Отже, політизація єврейського національного руху в Російській імперії наприкінці XIX – на початку XX ст. проявилася в створенні юдейських політичних груп і партій. Стали формуватися організації сіоністсько-соціалістичного напрямку, що в своїй діяльності прагнули поєднати завдання національного та соціального визволення. В період революції 1905–1907 рр. утворилися Сіоністсько-соціалістична робітничка партія «Поалей Ціон», Єврейська соціал-демократична робітничка партія «Поалей Ціон», Соціалістична єврейська робітничка партія та інші, менш впливові соціалістичні партії. Головною їхньою вимогою було відновлення Єврейської держави та побудова там соціалістичного суспільства в майбутньому. Водночас сіоністи-соціалісти відстоювали політичні, зокрема національні, та соціально-економічні права юдеїв у діаспорі, в українських губерніях Російської імперії. Вони створювали загони самооборони для протидії чорносотенним погромникам. Сіоністсько-соціалістичні партії вели ідейну боротьбу з іншими соціалістичними партіями, зокрема РСДРП і єврейським соціал-демократичним Бундом. Під впливом сіоністів-соціалістів бундівці стали послідовніше відстоювати інтереси юдеїв, особливо національні.

Список використаних джерел та літератури:

1. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі – ЦДАУК), ф. 276, оп. 1, спр. 84.
2. ЦДАУК, ф. 276, оп. 1, спр. 85.
3. Там само, спр. 86.
4. Там само, спр. 88.
5. Там само, спр. 89.
6. Кам'янець-Подільський міський державний архів, ф. 228, оп. 1, спр. 7244.
7. Там само, спр. 7284.
8. Государственный архив Российской Федерации, ф. 102 ДП ОО, оп. 1906 / I отд., д. 20, ч. 25.
9. Бен Цви И. К истории рабочего сионизма в России / Ицхак Бен Цви // Книга о русском еврействе: от 1860-х годов до революции 1917 г. – Иерусалим : Гешарим ; М. : РПО «Мосты культуры» ; Минск : ООО «МЕТ», 2002. – 600 с. – (Памятники еврейской исторической мысли).
10. Бунд. Документы и материалы. 1894-1921. – М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2010. – 1359 с. – (Политические партии России: конец XIX – первая треть XX века. Документальное наследие).

11. К теории классовой борьбы. 2. Основания деления общества на классы // Революционная Россия. – 1903. – № 27. – С. 14-15.
12. Авинери Ш. Происхождение сионизма. Основные направления в еврейской политической мысли / Шломо Авинери. – Иерусалим : Гешарим, 5765 ; М. : РПО «Мосты культуры», 2004. – 479 с.
13. Амиантов Ю.Н. Предисловие / Ю.Н. Амиантов, И.С. Розенталь // Бунд. Документы и материалы. 1894-1921. – М. : РОССПЭН, 2010. – С. 5. – (Политические партии России: конец XIX – первая треть XX века. Документальное наследие).
14. Барнави Э. Евреи и XX век / Эли Барнави, Саул Фридендер ; пер. с фр. Т.А. Баскаковой [и др.]. – М. : Текст, Лехаим, 2004. – 1021 с.
15. Будницкий О.В. Российские евреи между красными и белыми (1917 – 1920 / О.В. Будницкий. – М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2005. – 552 с.
16. Гарба Н.А. Політичні партії і робітничий рух в Україні в період першої російської революції (1905-1907 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Гарба Наталія Анатоліївна ; Київський ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 1994. – 18 с.
17. Гура В.К. Сионистские партии на Украине: истоки, эволюция, деятельность (1897-1934) : автореф. дис. ... докт. ист. наук : 07.00.02 / Виктор Константинович Гура ; Институт социальных и экономических проблем зарубежных стран. – К., 1991. – 40 с.
18. Еврейская электронная энциклопедия [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.eleven.co.il/article/13988>. – Дата останнього доступу: 10.06.2015. – Назва з екрану.
19. Еврейская электронная энциклопедия [Электронный ресурс]. – Режим доступа: // <http://www.eleven.co.il/?mode=article&id=10715&query=%C1%CE%D0%CE%D5%CE%2>. – Дата останнього доступу: 10.06.2015. – Назва з екрану.
20. Зекцер А. 1905 рік на Поділлі / А. Зекцер. – Вінниця : [Б. в.], 1925. – Ч. 2: Робітничий рух та діяльність революційних організацій 1904-1906 рр. – 125 с.
21. История еврейского народа / под. ред. Ш. Эттингера. – Иерусалим : Гешарим, 5762 ; М. : РПО «Мосты культуры» ; Минск : МЕТ, 2002. – 688 с.
22. Кальян С.Є. Єврейська спільнота у політичному процесі на українських землях у складі Російської імперії (середина XIX століття – 1903 р.) : автореф. дис. ... д-ра політ. наук: 23.00.05 / Кальян Сергій Євгенович ; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. – К., 2009. – 31 с.
23. Кандель Ф. Очерки времен и событий. Из истории российских евреев / Феликс Кандель ; науч. ред. Марк Кипнис. – Иерусалим : Ассоциация «Тарбут», 1994. – Ч. 3: 1882-1920 годы. – 238 с.
24. Киржиц А.Д. 1905. Еврейское рабочее движение : обзор, материалы и документы / А.Д. Киржиц ; [ред. и вступ. ст. М. Рафеса]. – М., Л. : Гос. изд-во, 1925. – 407 с. – (Комиссия ЦИК СССР по организации празднования 20-летия революции 1905 г. и Истпарт ЦК ВКП (б))
25. Корольов В.І. Діяльність політичних партій у Криму і Північній Таврії. 1899-1918 рр. : автореф. дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.01 / Корольов Віктор Іванович ; НАН України, Інститут історії України. – К., 1996. – 44 с.
26. Короткий оксфордський політичний словник / пер. з англ. ; за ред. Ієна Макліна й Алістера Макмілана. – К. : Вид. Соломії Павличко «Основи», 2006. – 789 с.
27. Кривенький В. «Поалей-Цион» / В. Кривенький // Политические партии России. Конец XIX – первая треть XX века : энциклопедия. – М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 1996. – С. 461-463.

28. Кривенький В. Сионистско-социалистическая рабочая партия (ССРП) / В. Кривенький // Политические партии России. Конец XIX – первая треть XX века : энциклопедия. – М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 1996. – С. 553-554.
29. Кривенький В. Социалистическая еврейская рабочая партия (СЕРП) // Политические партии России. Конец XIX – первая треть XX века : энциклопедия. – М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 1996. – С. 573-574
30. Локшин А.Е. Отношение в России к сионизму в начальный период его деятельности (1897–1904 / А.Е. Локшин // Вопросы истории. – 2010. – № 8. – С. 64-77.
31. Маор И. Сионистское движение в России [Электронный ресурс] / Ицхак Маор. – Режим доступа: <http://jhistory.nfurman.com/zion/maor26.htm>. – Дата останнього доступу: 10.06.2015. – Назва з екрану.
32. Найман О.Я. Історія євреїв України / О.Я. Найман. – К. : Ін юре, 2003. – 496 с.
33. Перегудова З.И. Политический сыск России (1880–1917) / З.И. Перегудова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2013. – 519 с.
34. Погребинская И. Документы по истории еврейских политических партий и молодежных организаций в архивах г. Киева / И. Погребинская // Євреї в Україні: історія, культура, традиції / ред. кол.: І.Ф. Курас (голова) [та ін.]. – К. : Інститут національних відносин і політології НАН України, 1997. – С. 30-37.
35. Этингер Ш. Новое время / Ш. Этингер // История еврейского народа / под. ред. Ш. Этингера. – Иерусалим : Гешарим ; М. : Мосты культуры, 2002. – С. 307-478.

А. Н. Федьков

Сионистско-социалистическое движение в украинских губерниях Российской империи в конце XIX – начале XX в.

В конце XIX – начале XX в. происходила политизация еврейско-го национального движения в Российской империи, что проявилось в создании иудейских политических групп и партий. Важное значение для перспектив развития евреев имело создание в 1897 г. в Базеле Союза сионистов. Сионистское движение распространилось в романовской России. Почти одновременно стали формироваться организации сионистско-социалистического направления. Последние в своей деятельности стремились совместить задачи национального и социального освобождения. В годы первой русской революции образовались Сионистско-социалистическая рабочая партия «Поалей Цион», Еврейская социал-демократическая рабочая партия «Поалей Цион», Социалистическая еврейская рабочая партия и другие, которые пользовались популярностью среди еврейства Надднепрянской Украины. Между сионистами-сионистами хватало противоречий, однако главным, что их объединяло, было требование восстановления Еврейского государства в Палестине или в другом месте, где иудеи составили бы большинство населения, и построение там в будущем социалистического общества. Одновременно сионистско-социалистические партии отстаивали политические, в частности, национальные права евреев в диаспоре, в украинских губерниях Российской империи. Значительных успехов они достигли в организации профессиональных союзов и отстаивании экономических и социальных интересов еврейских рабочих. Сионисты-социалисты вели идейную борьбу с консервативно-

монархическими организациями и создавали отряды самообороны для противодействия черносотенным погромщикам. Отношение к сионистскому движению в российском обществе было неоднозначным. Правительственные круги опасались роста национального сознания евреев и потому противодействовали сионизму. Социалистические партии, особенно РСДРП и еврейский социал-демократический Бунд, увидели в сионистско-социалистических группах и партиях конкурентов, поэтому остро их критиковали. В ответ, сионисты-социалисты вели с ними идейную борьбу. Под их влиянием бундовцы стали более последовательно отстаивать интересы евреев, особенно национальные.

Ключевые слова: сионизм, сионисты-социалисты, Сионистско-социалистическая рабочая партия «Поалей Цион», Еврейская социал-демократическая рабочая партия «Поалей Цион», Социалистическая еврейская рабочая партия, Бунд.

Olexandr Fed'kov

Socialist Zionist Movement in Ukrainian provinces of Russian Empire at the end of the 19th – the beginning of the 20th centuries

National Jewish movement in Russian Empire was marked by definite politicization and creation of Jewish groups and parties at the end of the 19th – the beginning of the 20th centuries. The fact of Zionist Union foundation in 1897 in Basel influenced the perspective development of Jewish nation. Zionist Movement was also spread in Romanov Russia. At the same time Socialist Zionist organizations were formed to combine national and social liberation. Socialist Zionist Party Poale Zion was started at the period of the First Russian Revolution around the turn of the 20th century. Social Democrats Jewish Party Poale Zion and Social Labour Jewish Party were also very popular across the Jewish population in Naddnieper Ukraine. There were some discrepancies among Zionist Parties, but all these organizations were united by main idea of Jewish State restoration in Palestine or somewhere else, where Jews would build a new Socialist State. At the same time Zionist Parties stood up for national rights of Jewish diaspora in Ukrainian provinces of Russian Empire. They were very successful in formation of trade unions for defending of Jewish workers' economic and social rights. Socialist Zionists struggled with conservative-monarchs organisations and created special brigades of self-defense against chornosotyntsy. It is interesting to note that Russian Government was afraid of such Jewish activity and opposed to Zionist Movement. Socialist Parties and even Social-Democrats Jewish Bund criticized Zionists because of competitive fighting and ideological struggle. As the result members of Jewish Bund agreed with Zionist national ideas.

Key-words: Zionism, Socialist Zionists, Socialist Zionist Party Poale Zion, Social Democrats Jewish Party Poale Zion, Social Labour Jewish Party, Bund.

Отримано: 17.11.2015